

ภาคผนวก ก

พระราชประวัติ รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 5

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 –พ.ศ. 2411)

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรสเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 43 และเป็นลำดับที่ 2 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรี มีพระนามเดิมว่า "เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมติเทววงศ์พงษ์อิศรภักษัตริย์" เสด็จพระราชสมภพในวันพฤหัสบดี ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 ปีชวด ตรงกับวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2347 ในสมัยรัชกาลที่ 1

เมื่อพระองค์มีพระชนมายุครบ 14 พรรษา จึงทรงออกผนวชเป็นสามเณร โดยมีการสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แล้วแห่ไปผนวช ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระอริยวงศญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์และสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นพระอาจารย์ หลังจากนั้นได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร ผนวชจนออกพรรษาแล้วจึงทรงลาผนวช รวมเป็นระยะเวลาประมาณ 7 เดือน เมื่อพระองค์ทรงพระเจริญวัยขึ้นแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้พระองค์เสด็จออกไปประทับ ณ พระราชวังเดิม เมื่อพระองค์มีพระชนมายุ 21 พรรษา จึงจะผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระอริยวงศญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระองค์ได้รับพระนามฉายาว่า "วชิรญาณโณ" หรือ "วชิรญาณภิกขุ" แล้วเสด็จไปประทับแรมที่วัดมหาธาตุ 3 วัน หลังจากนั้นจึงเสด็จไปจำพรรษาที่วัดราชาธิวาส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเคยประทับอยู่เมื่อผนวช

ในขณะที่ผนวชอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตัดสินพระทัยที่จะดำรงสมณเพศต่อไป ในระหว่างที่ผนวชอยู่นั้นได้เสด็จออกอุทงค์ไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ทรงคุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์อย่างแท้จริง พระองค์ทรงพระราชอุตสาหะวิริยะเรียนภาษาอังกฤษจนทรงเขียนได้ ตรัสได้ ทรงเป็นนักปราชญ์รอบรู้ ทำให้พระองค์ทรงมีความรอบรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ของโลกตะวันตกเป็นอย่างดี ผนวชตั้งแต่ปี พ.ศ. 2367 จนถึงลาผนวช เป็นเวลารวมที่ผนวชเป็นภิกษุทั้งสิ้น 27 พรรษา (ขณะนั้นพระชนมายุ 48 พรรษา)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394 พระราชวงศ์และเสนาบดีมีมติเห็นชอบให้ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ จึงได้ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ไปเฝ้าเจ้าฟ้ามงกุฎ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร แต่พระองค์ตรัสว่า ถ้าจะถวายพระราชสมบัติแก่พระองค์จะต้องอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้นครองราชย์ด้วย เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่าเป็นผู้ที่มีพระชะตาแรง ต้องได้เป็นพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติในวันพุธ เดือน 5 ขึ้น 1 ค่ำ ปีกุน พ.ศ. 2394 ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น พระองค์ได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

"พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิราลงกูสุทธิ สมมุติเทพยพงศวงศาตศรภษัตรียั วรชัตติยราช นิกโรตม จาตรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุกโทสุชาติสังสุทธิเคราะห์ณี จักรีบรมนาล อติศวราช รามวรังกูร สุจริตมูลสุชาติตอกฤษฐวิบูลย บุรพาตูลยภฤษฐาภินหารสุภาธิการรังสฤชติ ธิญญลักษณ วิจิตรโสภาคสรพวงค์ มหาชโนตมางคประนตบาทบงกชยุคคคล ประสิทธิสรพสุภผลอดุม บรมสุขุมาล ยมหาบุรุษยรัตน ศีกษาพิพัฒนสรพโกศล สุวิสุทธิวิมลศุภศีลสมาจารย์ เพ็ชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกภิสาธุ คุณวิบูลยสันตาน ทิพยเทพวตาร ไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานูรักษ์ เอกอัครมหาบุรุษ สุตพุทธมหาระวี ตรีปฏิภาทิโกศล วิมลปรีชามหาอุดมบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ บริบูรณคุณสาร สัสยามาติโลกยติลก มหาปรีวารนายกอนันต์ มหันตวรฤทธิเดช สรรพพิเศษ สิริธรรม มหาชนนิกรสโมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปดลเศวตฉัตรดิฉัตร สิริรัตโน ปลักษณมหาบรมราชาภิเศกาภิชิต สรรพศทศิวิชิติวิไชย สกลมไหศวรินมหาสยามินทร มเทศวรมหิ นทร มหาราชาวโรตม บรมนารถชาติอาชาวศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์อัครนเรศร ราธิบดี เมตตากรุณาสิตลหฤทัย อโนปมัยบุญการสกลไพศาลมหารัชภาภิเบนทร ประเมนทรธรรมมิกรมหาราชาธิราช บรมนารถบรมพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "

พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ "พระมหาพิชัย มงกุฎ" หนึ่งในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ซึ่งการสร้างพระลัญจกรประจำพระองค์นั้น จะใช้แนวคิดมาจากพระบรมนามาภิไธยก่อนทรงราชย์ นั่นคือ "มงกุฎ" นั่นเอง โดยพระราชลัญจกรจะเป็นตรางา ลักษณะกลมรี ซึ่งประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า 2 ชั้น มีฉัตรบริวารตั้งขนาบทั้ง 2 ข้าง ถัดออกไปจะมี พานแว่นฟ้า 2 ชั้น ทางด้านซ้ายวางสมุดตำรา ซึ่งแสดงถึงทรงมีความเชี่ยวชาญทางด้านอักษรศาสตร์ และดาราศาสตร์ ส่วนทางด้านขวาวางพระแว่นสุริยกานต์ เพชร ซึ่งมาจากพระฉายาเมื่อพระองค์ผนวช ว่า "วชิรญาณ" พระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังได้ใช้เป็นแม่แบบของพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

ภายหลังที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีพระราชพิธีบวรราชาภิเศกและทรงรับพระ บวรราชโองการ ให้พระเกียรติยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2 โดยได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธย ว่า " พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว "

ทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญาว่า "พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย" โดยรัฐบาลพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประกาศยกย่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น "พระบิดาแห่ง วิทยาศาสตร์ไทย" เมื่อวันที่ 14 เมษายน 2525 และอนุมัติให้วันที่ 18 สิงหาคมของทุกปีเป็นวัน วิทยาศาสตร์แห่งชาติ นอกจากนี้ยังทรงได้รับการยกย่องจากยูเนสโกให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกด้าน การศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และสื่อสารมวลชน เนื่องในโอกาส ฉลองวันพระราชสมภพ 200 พรรษา ในวันที่ 18 ตุลาคม 2547

มีพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ได้แก่ ทรงริเริ่มให้มีการค้นคว้าศิลาจารึกในประเทศไทยขึ้นเป็น ครั้งแรก คือ จารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงและจารึกหลักที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักดาราศาสตร์ไทย ทรงการคำนวณการเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงได้อย่างแม่นยำใน วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2411 ล่วงหน้า 2 ปี พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ปฏิสังขรณ์ วัดใหม่ขึ้นหลายวัด เช่น วัดปทุมวนาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดราชบพิธ เป็นต้น มีวัดประจำรัชกาล วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ด้านวรรณคดีศาสนา พระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นประเภทร้อยแก้ว บทพระราชนิพนธ์ที่สำคัญ ได้แก่ ชุมนุมพระบรมราโชบาย 4 หมวด คือ หมวดวรรณคดี โบราณคดี ธรรมคดี และตำรา ตำนานเรื่อง พระแก้วมรกต เรื่องปฐมวงศ์ ของพระยาสิทธิไทย พระองค์ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง โดยทรงตั้งธรรมยุติกวาท์ขึ้น เป็นนิกายใหม่ในพระพุทธศาสนา ที่มีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผน มีเหตุการณ์สำคัญสรุปได้ดังนี้

พ.ศ. 2394 โปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสำหรับพระราชวงศ์ เสนาบดี ทหารและพลเรือนทั้งหลายต่างตีม้ำพระพิพัฒน์สัตยาทั่วทุกคน พระองค์มิได้มีพระราชประสงค์ให้ข้าราชการซื้อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์ฝ่ายเดียว แต่ทรงพระราชดำริว่าต้องทรงให้คำมั่นสัญญาต่อประชาชนของพระองค์ด้วยพระองค์จึงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่เสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

พ.ศ. 2395 คณะมิชชันนารีอเมริกา เข้ามาสอนภาษา เขี้ยวร้อยเอกอิมแปญ เข้ามาฝึกทหารแบบยุโรป เขี้ยวร้อยเอกโทมัส ยอร์ช น็อกซ์ เข้ามาเป็นครูฝึกทหารวังหน้า โปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า กองทัพไทยไปตีเมืองเชียงตุง

พ.ศ. 2396 ไทยรบพม่าที่เมืองเชียงตุง (เป็นสงครามครั้งสุดท้ายระหว่าง ไทย - พม่า)

พ.ศ. 2398 เซอร์ จอห์น เบาริง ริง อัครราชทูตของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ เข้ามาทำสนธิสัญญากับประเทศไทย เป็นชาติแรก ได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "พระยาสยามานุกุลกิจ สยามมิตรมหายศ" เป็นกงสุลไทยประจำกรุงลอนดอน

พ.ศ. 2399 ทำสนธิสัญญาการค้ากับอเมริกาและฝรั่งเศส

พ.ศ. 2400 โปรดเกล้าฯ ให้ส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ ให้สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเป็นบำเหน็จความดีความชอบ เริ่มสร้างกำปั่นเรือกลไฟ

พ.ศ. 2401 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นในวัง เรียกว่า "โรงราชกิจจานุเบกษา" เพื่อออกราชกิจจานุเบกษาเสนอข่าวราชการเป็นครั้งแรก

พ.ศ. 2402 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ

พ.ศ. 2403 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงกษาปณ์ขึ้นที่หน้าพระคลังมหาสมบัติในพระบรมมหาราชวัง เพื่อผลิตเหรียญเงินราคาต่างๆ เพื่อใช้เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนแทนเงินอย่างเก่าคือพดด้วง พระราชทานนามว่า "โรงกษาปณ์สิทธิการ" นับเป็นโรงกษาปณ์แห่งแรกในประเทศไทย

พ.ศ. 2404 โปรดเกล้าฯ ให้ส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสให้ตัดถนนและขุดคลองให้เป็นทางสัญจรอย่างใหม่ สำหรับชาวไทยและชาวต่างประเทศเหมือนกับประเทศที่เจริญแล้วทางยุโรป เช่น การสร้างถนนเจริญกรุงเป็นสายแรก ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร และถนนสีลม ส่วนคลองได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม คลองภาษีเจริญ คลองหัวลำโพง คลองมหาสวัสดิ์ และคลองดำเนินสะดวก เป็นต้น

พ.ศ. 2405 นางแอนนา ลีโอโนเวนส์ เข้ามารับราชการเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในพระราชสำนัก

พ.ศ. 2407 สร้างวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พ.ศ. 2408 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

พ.ศ. 2411 โปรตเกล้าฯ ให้ตั้งกรมเรือกลไฟ ทรงคำนวณว่าจะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงที่ตำบล
ห้วยกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ เสด็จสวรรคตเวลา 21.05 นาฬิกา เมื่อวันที่
พฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411ณ พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ
ภายในพระบรมมหาราชวัง รวมดำรงสิริราชสมบัติ 16 ปี 6 เดือน และมีพระราชโอรส - พระราชธิดา
รวมทั้งสิ้น 82 พระองค์ พระองค์เสด็จสวรรคต รวมพระชนมพรรษา 64 พรรษา

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2453)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์สยาม รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอังคาร เดือน 10 แรม 3 ค่ำ ปีฉลู 20 กันยายน พ.ศ. 2396 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 9 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นที 1 ในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เสด็จราชสมบัติ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ปีมะโรง (พ.ศ. 2411) ได้รับพระราชทานนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ บุษยรัตนราชรังสรรค์วรมงคลบริพัตร สิริวัฒนราชกุมาร ซึ่งคำว่า "จุฬาลงกรณ์" นั้นแปลว่า เครื่องประดับผม อันหมายถึง "พระเกี้ยว" ที่มีรูปเป็นส่วนยอดของพระมหามงกุฏหรือยอดขลุ่ย พระบรมนามาภิไธยว่า "จุฬาลงกรณ์"

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้นในสำนักพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสถียรสุตา ทรงได้การศึกษาภาษาเขมรจากหลวงราชาภิรมย์ ทรงได้การศึกษาการยิงปืนไฟจากพระยาอภัยเพลิงศรี วันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2404 สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมที่ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ เมื่อ พ.ศ. 2409 พระองค์ผนวชตามราชประเพณี ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ภายหลังจากการผนวช พระองค์ได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธยขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิตประชานาถ เมื่อปี พ.ศ. 2410 โดยทรงกำกับราชการกรมมหาดเล็ก กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมทหารบกวังหน้า

บรมราชาภิเษกครั้งที่ 1 วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตภายหลังเสด็จออกทอดพระเนตรสุริยุปราคา และสวรรคตในเวลาต่อมา พระองค์จึงได้รับการทูลเชิญให้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระราชบิดา โดยในขณะนั้น มีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา ดังนั้น จึงได้แต่งตั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จนกว่าพระองค์จะมีพระชนมพรรษครบ 20 พรรษา โดยทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2411 โดยได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ บุษยรัตนราชรังสรรค์วรมงคลบริพัตร วรชติยราชนิโครดม จาตุรันบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรีบรมนาถ อติศวรราชรามวรัญกูร สุภาธิการรังสฤษดิ์ ัณฐลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประนตบาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพสุภผลอุดม บรมสุขุมมालย์ ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยวิเศษ สรรพเทพเวศรานุรักษ์ วิสิษฐศักดิ์สมญาพิณิตประชานาถ เปรมกระมลชติยราชประยูร มุลมุขราชดิลก มหาปรีวารนายกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินทร อเนกชนนิกร สโมสรรสมมติ ประสิทธิ์วรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปดลเศวตฉัตรราดิฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเษกาภิลิต สรรพทศทิศวิชิตชัย สกลมไหสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทร มหารามาทิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชาวศรัย พุทธาทิไถยรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อรรคนเรศราธิบดี เมตตากฤษณา

สีตลหฤทัย อโนปมัยบุญการสกลไพศาล มหารัษฎาธิบดินทร ประมินทรธรรมิกหาราชาราชิราช บรมนาถบพิตร พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว"

ผนวชและบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 เมื่อพระองค์มีพระชนมายุครบ 20 พรรษาแล้ว เมื่อวัน
15 กันยายน พ.ศ. 2416 จึงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นพระภิกษุ แล้วเสด็จไปประทับ ณ
วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา 15 วัน หลังจากทรงลาสิกขาแล้ว ได้มีการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
ครั้งที่ 2 ขึ้น เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 โดยได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยในครั้งนี่ว่า
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามตามจารึกใน
พระสุพรรณบัฏว่า

"พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชวิ
วงศ์ วรุตมพงศบริพัตร วรชัตยราชนิโครดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธ
เคราะห์ณี จักรีบรมนาถ มหามงกุฎราชวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิต อรรคอุกฤษฏไพบูลย์ บุรพาดุลย์
กฤษฏาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ ธิญลักษณ์วิจิตร โสภาคยสรรพางค์ มหาชนโนตมางคประณต บาท
บงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดมบรมสุขุมมालย์ ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ
สรรพเทพเวศรานุกรักษ์ วิสิษฐศักดิ์สมญาพินิตประชานาถ เปรมกระมลชัตยราชประยูร มูลมุขมาตยา
ภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณ์คุณสารสยามาทินครวรุตเมกราชดิลก มหาปรีวารนายกอนันต์ม
หันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินธร อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ ประสิทธิ์วรัยศมโหดมบรมราชสมบัติ
นพปฎลเศวตฉัตรราชฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเษกาภิลิต สรรพทศทิศวิชาติชัย สกลมโหศวิ
ยมหาสวามินทร์ มหเศรษฐมหินทรมาหารามาธิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชาวศรัย พุทธาภิไธยรัตนสรณา
รักษ์ อุดุลยศักดิ์อรรคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหา
รัษฎาธิบดินทร ประมินทรธรรมิกหาราชาราชิราช บรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

พระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตรางา ลักษณะ
กลมรี กว้าง 5.5 ซม. ยาว 6.8 ซม. โดยมีตรา พระเกี้ยว หรือ พระจุลมงกุฎ ซึ่งประดิษฐานบนพาน
แว่นฟ้า 2 ชั้น มีฉัตรบริวารตั้งขนานทั้ง 2 ข้าง ถัดออกไปจะมีพานแว่นฟ้า 2 ชั้น ทางด้านซ้ายวางสมุด
ตำรา และทางด้านขวาวางพระแว่นสุริยกานต์เพชร โดยพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นการเจริญรอยจำลองมาจากพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว

พระพุทธรูปประจำพระองค์ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นแทน
ปางไสยาสน์เพราะทรงพระราชสมภพวันอังคาร โดยทรงให้สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2466-2453 สร้าง
ด้วยทองคำ ความสูงรวมฐาน 34.60 เซนติเมตร พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระพุทธรูปปางขัดสมาธิเพชร พระเกตุมาลาเป็นเปลวเพลิง เหนือพระ
เศียรกางกั้นด้วยฉัตรปรุทอง 3 ชั้น สร้างราว พ.ศ. 2453-2468 หน้าตักกว้าง 7.2 นิ้ว สูงเฉพาะองค์
พระ 11.8 ซม. สูงรวมฉัตร 47.3 ซม.

พระราชกรณียกิจที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 ได้แก่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำเนินการเลิก
ทาสแบบค่อยเป็นค่อยไป เริ่มจากออกกฎหมายให้ลูกทาสอายุครบ 20 ปีเป็นอิสระ จนกระทั่งออก
พระราชบัญญัติเลิกทาส ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ซึ่งปล่อยทาสทุกคนให้เป็นอิสระและห้ามมีการซื้อขาย

ทาส การป้องกันการเป็นอาณานิคมของลัทธิจักรวรรดินิยมจาก ฝรั่งเศส และอังกฤษ ได้มีการประกาศออกมาให้มีการนับถือศาสนาโดยอิสระในประเทศ โดยบุคคลศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลามสามารถปฏิบัติศาสนกิจได้อย่างอิสระ นอกจากนี้ได้มีการนำระบบจากทางยุโรปมาใช้ในประเทศไทย ได้แก่ ระบบเงินตราการใช้ธนบัตรและเหรียญบาท ใช้ระบบเขตการปกครองใหม่ เช่น มณฑลเทศาภิบาล จังหวัดและอำเภอ และได้มีการสร้างรถไฟ สายแรก คือ กรุงเทพฯ ถึง เมืองนครราชสีมา ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ.109 ซึ่งตรงกับ พุทธศักราช 2433 นอกจากนี้ยังวางพื้นฐานสาธารณูปโภค การก่อสร้าง การประปา การไฟฟ้า ไปรษณีย์โทรเลข โทรศัพท์ การสื่อสาร การรถไฟ ส่วนการคมนาคม ให้มีการขุดคลองหลายแห่ง เช่น คลองประเวศบุรีรมย์ คลองสำโรง คลองแสนแสบ คลองนครเนื่องเขต คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองเปรมประชากร และ คลองทวีวัฒนา ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองส่งน้ำประปา จากเชียงราก สู่สามเสน อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร ซึ่งคลองนี้ส่งน้ำจากแหล่งน้ำดิบเชียงราก ผ่านอำเภอสามโคก อำเภอเมืองปทุมธานี อำเภอคลองหลวง อำเภอธัญบุรีและอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี, อำเภอปากเกร็ด และ อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี และ เขตสายไหม เขตบางเขน เขตดอนเมือง เขตหลักสี่ เขตจตุจักร เขตบางซื่อ เขตดุสิต เขตพญาไท และ เขตราชเทวี กรุงเทพมหานคร มิ่งงานพระราชนิพนธ์ ทั้งหมด 10 เรื่อง ได้แก่ ไกลบ้าน เงาะป่า นิทราชาคริต พระราชพิธีสิบสองเดือน กาพย์เห่เรือ คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา ตำราทำกับข้าวฝรั่ง พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี โคลงบรรยายภาพรามเกียรติ์ โคลงสุภาชิตนฤพุมนาการ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงการคุกคามจากจักรวรรดินิยมจากตะวันตกที่มีต่อประเทศในแถบเอเชีย โดยมักอ้างความชอบธรรมในการเข้ายึดครองดินแดนแถบนี้ว่าเป็นการทำให้บ้านเมือง ทำให้ต้องทรงปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัย โดยพระราชกรณียกิจดังกล่าวเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2416 ดังนี้

พ.ศ. 2417 ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นมาสองสภา ได้แก่ สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (เคาน์ซิลออฟสเตต) และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ (ปริวีเคาน์ซิล) และทรงตั้งขุนนางระดับพระยา 12 นาย เป็น "เคาน์ซิลเลอร์" ให้มีอำนาจขัดขวางหรือคัดค้านพระราชดำริได้ และทรงตั้งพระราชวงศานุวงศ์ 13 พระองค์ และขุนนางอีก 36 นาย ช่วยถวายนความคิดเห็นหรือเป็นกรรมการดำเนินการต่าง

พ.ศ. 2427 ทรงปรึกษากับพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ อัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ ซึ่งพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ พร้อมเจ้านายและข้าราชการ 11 นาย ได้กราบทูลเสนอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่พระองค์ทรงเห็นว่ายังไม่พร้อม แต่ก็โปรดให้ทรงศึกษารูปแบบการปกครองแบบประเทศตะวันตก และ พ.ศ. 2431 ทรงเริ่มทดลองแบ่งงานการปกครองออกเป็น 12 กรม (เทียบเท่ากระทรวง)

พ.ศ. 2431 ทรงตั้ง "เสนาบดีสภา" หรือ "ลูกขุน ณ ศาลา" ขึ้นเป็นฝ่ายบริหาร ต่อมาใน พ.ศ. 2435 ได้ตั้งองคมนตรีสภา เดิมเรียกสภาที่ปรึกษาในพระองค์ เพื่อวินิจฉัยและทำงานให้สำเร็จ และรัฐมนตรีสภา หรือ "ลูกขุน ณ ศาลาหลวง" ขึ้นเพื่อปรึกษาราชการแผ่นดินที่เกี่ยวกับกฎหมาย นอกจากนี้ยังทรงจัดให้มี "การประชุมเสนาบดี" อันเป็นการประชุมปรึกษาราชการที่ मुखกระสัน พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ประกาศตั้งกระทรวงขึ้นอย่างเป็นทางการจำนวน 12 กระทรวง เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 อันประกอบด้วย กระทรวงมหาดไทย รับผิดชอบงานที่เดิมเป็นของสมุหนายก ดูแลกิจการ

พลเรือนทั้งหมดและบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและชายทะเลตะวันออก กระทรวงนครบาล
 รับผิดชอบกิจการในพระนคร กระทรวงโยธาธิการ รับผิดชอบการก่อสร้างกระทรวงธรรมการ ดูแล
 การศาสนาและการศึกษา กระทรวงเกษตรพานิชการ รับผิดชอบงานที่ในปัจจุบันเป็นของกระทรวง
 เกษตรและสหกรณ์และกระทรวงพาณิชย์ กระทรวงยุติธรรม ดูแลเรื่องตุลาการ กระทรวงมรุธาธร
 ดูแลเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ กระทรวงยุทธนาธิการ รับผิดชอบปฏิบัติการทหาร
 สมัยใหม่ตามแบบยุโรป กระทรวงพระคลังสมบัติ รับผิดชอบงานที่ในปัจจุบันเป็นของกระทรวงการคลัง
 กระทรวงการต่างประเทศ (กรมท่า) รับผิดชอบการต่างประเทศ กระทรวงกลาโหม รับผิดชอบกิจการ
 ทหาร และบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ กระทรวงวัง รับผิดชอบกิจการพระมหากษัตริย์

หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ทรงให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบกิจการพล
 เรือนเพียงอย่างเดียว และให้กระทรวงกลาโหมรับผิดชอบกิจการทหารเพียงอย่างเดียว ยุบกรม 2 กรม
 ได้แก่ กรมยุทธนาธิการ โดยรวมเข้ากับกระทรวงกลาโหม และกรมมรุธาธร โดยรวมเข้ากับกระทรวงวัง
 และเปลี่ยนชื่อกระทรวงเกษตรพานิชการ เป็น กระทรวงเกษตรราธิการ ด้านการปกครองส่วนภูมิภาค มี
 การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้ไทยกลายมาเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ โดยการลดอำนาจเจ้าเมือง และ
 นำข้าราชการส่วนกลางไปประจำแทน ทรงทำให้นครเชียงใหม่ (พ.ศ. 2317-2442) รวมเข้าเป็นส่วน
 หนึ่งของสยาม ตลอดจนทรงแต่งตั้งให้กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ไปประจำที่อุดรธานี เป็นจุดเริ่มต้น
 ของการปกครองแบบเทศาภิบาล

พ.ศ. 2437 ทรงกำหนดให้เทศาภิบาลขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย ยกเลิกระบบกินเมือง และ
 ระบบหัวเมืองแบบเก่า (ได้แก่ หัวเมืองชั้นใน ชั้นนอก และเมืองประเทศราช) จัดเป็นมณฑล เมือง
 อำเภอ หมู่บ้าน ระบบเทศาภิบาลดังกล่าวทำให้สยามกลายเป็นรัฐชาติที่มั่นคง มีเขตแดนที่ชัดเจน
 แน่นนอน นับเป็นการรักษาเอกราชของประเทศ และทำให้ราษฎรมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นพระองค์ยังได้ส่ง
 เจ้านายหลายพระองค์ไปศึกษาในทวีปยุโรป เพื่อมาดำรงตำแหน่งสำคัญในการปกครองที่ได้รับการ
 ปฏิรูปใหม่นี้ และทรงจ้างชาวต่างประเทศมารับราชการในตำแหน่งที่คนไทยยังไม่เชี่ยวชาญ ทรงตั้ง
 สุขาภิบาลแห่งแรกของประเทศที่ท่าฉลอม พ.ศ. 2448 การเสด็จประพาสต้นและประพาสหัวเมือง

การรบระหว่างไทย-ฝรั่งเศส ในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ที่ปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ซึ่งนำไปสู่
 การเสียดินแดนของไทยให้แก่ฝรั่งเศสเป็นจำนวนมากการเสียดินแดนให้ฝรั่งเศส ครั้งที่ 1 เสียแคว้น
 เขมร (เขมรส่วนนอก) เนื้อที่ประมาณ 123,050 ตารางกิโลเมตร และเกาะอีก 6 เกาะ วันที่ 15
 กรกฎาคม 2410 ครั้งที่ 2 เสียแคว้นสิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหก เมืองพวน แคว้นหลวงพระบาง แคว้น
 เวียงจันทน์ คำม่วน และแคว้นจำปาศักดิ์ฝั่งตะวันออก (หัวเมืองลาวทั้งหมด) โดยยึดเอาดินแดนสิบสอง
 จุไทย และได้อ้างว่าดินแดนหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์ เคยเป็นประเทศราชของ
 ญวนและเขมรมาก่อน จึงบีบบังคับเอาดินแดนเพิ่มอีก เนื้อที่ประมาณ 321,000 ตารางกิโลเมตร วันที่
 27 มีนาคม พ.ศ. 2431 ฝรั่งเศสข่มเหงไทยอย่างรุนแรงโดยส่งเรือรบล่องเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อ
 ถึงป้อมพระจุลจอมเกล้า ฝ่ายไทยยิงปืนไม่บรรจุกระสุน 3 นัดเพื่อเตือนให้ออกไป แต่ทางฝรั่งเศสกลับ
 ระดมยิงปืนใหญ่เข้ามาเป็นอันมาก เกิดการรบกันพักหนึ่ง ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศส
 นำเรือรบมาทอดสมอ หน้าสถานทูตของตนในกรุงเทพฯ ได้สำเร็จ (ทั้งนี้ประเทศอังกฤษ ได้ส่งเรือรบ
 เข้ามาลอยลำอยู่ 2 ลำ ที่อ่าวไทยเช่นกัน แต่มิได้ช่วยปกป้องไทยแต่อย่างใด) ฝรั่งเศสยื่นคำขาดให้ไทย
 3 ข้อ ให้ตอบใน 48 ชั่วโมง เนื้อหา คือ ให้ไทยใช้ค่าเสียหายสามล้านแฟรงค์ โดยจ่ายเป็นเหรียญนก

จากเงินถูงแดง พร้อมส่งเช็คให้สถานทูตฝรั่งเศสแควบางรักให้ยกดินแดนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะต่าง ๆ ในแม่น้ำด้วย

ให้ถอนทัพไทยจากฝั่งแม่น้ำโขงออกให้หมดและไม่สร้างสถานที่สำหรับการทหาร ในระยะ 25 กิโลเมตร ทางฝ่ายไทยไม่ยอมรับในข้อ 2 ฝรั่งเศสจึงส่งกองทัพมาปิดอ่าวไทย เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม - 3 สิงหาคม พ.ศ. 2436 และยึดเอาจังหวัดจันทบุรีกับจังหวัดตราดไว้ เพื่อบังคับให้ไทยทำตาม ไทยเสียเนื้อที่ประมาณ 50,000 ตารางกิโลเมตร ให้แก่ฝรั่งเศส ในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และฝรั่งเศสได้ยึดเอาจันทบุรีกับตราด ไว้ต่ออีก นานถึง 11 ปี (พ.ศ. 2436- พ.ศ. 2447) ปี พ.ศ. 2446 ไทยต้องทำสัญญายกดินแดนให้ฝรั่งเศสอีก คือ ยกจังหวัดตราดและเกาะใต้แหลมสิงห์ลงไป (มีเกาะช้างเป็นต้น) ไปถึง ประจันตคีรีเขตร์ (เกาะกง) ดังนั้นฝรั่งเศสจึงถอนกำลังจากจันทบุรีไปตั้งที่ตราด ในปี พ.ศ. 2447 วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2449 ไทยต้องยกดินแดนมณฑลบูรพา คือเขมรส่วนใน ได้แก่เสียมราฐ พระตะบอง และศรีโสภณ ให้ฝรั่งเศสอีก ฝรั่งเศสจึงคืนจังหวัดตราดให้ไทย รวมถึงเกาะทั้งหลายจนถึงเกาะกูด รวมแล้วในคราวนี้ ไทยเสียเนื้อที่ประมาณ 66,555 ตารางกิโลเมตร และไทยเสียดินแดนอีกครั้ง ทางด้านขวาของแม่น้ำโขง คืออาณาเขต ไชยะบูลี และ จำปาศักดิ์ตะวันตก ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450 การเสียดินแดนให้อังกฤษเสียดินแดน รัฐไทรบุรี รัฐกลันตัน รัฐตรังกานู และรัฐปะลิส ให้อังกฤษ เมื่อ 10 มีนาคม พ.ศ. 2451 (นับอย่างใหม่ พ.ศ. 2452) เพื่อขอกู้เงิน 4 ล้านปอนด์ทองคำอัตราดอกเบี้ย 4% ต่อปี มีเวลาชำระหนี้ 40 ปี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระอัศรมเหสี คือ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวี พระราชบุตร 77 พระองค์ ทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญา “พระปิยมหาราช” ทรงได้รับการยกย่องเป็นบุคคลสำคัญของโลกด้านการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ การพัฒนาสังคม เนื่องในโอกาสฉลองวันพระราชสมภพครบ 150 พรรษา เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2546 พรรษา ผู้คนมักออกพระนามว่า "ปิยมหาราช" แปลว่า มหาราชผู้ทรงเป็นที่รัก และว่า "พระพุทธเจ้าหลวง" พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตด้วยโรคพระวัณโรค (ไต) เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 เวลา 2.45 นาฬิกา ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต รวมพระชนมพรรษาได้ 57 พรรษา รวมสิริดำรงราชสมบัติ 42 ปี 22 วัน ทั้งนี้ รัฐบาลได้จัดให้วันที่ 23 ตุลาคมของทุกปี เป็นวันปิยมหาราช และเป็นวันหยุดราชการ